

23. *Самонова, М. Н.* «Пришел я туда, где Торвальду, сыну Кодрана, Христос дарует покой»: к вопросу об участии скандинавов в христианизации Полоцка / М. Н. Самонова // *Colloquia Russica. Ser. I. материалы VIII междунар. науч. конф. «Религии и верования Руси (X–XVI вв.)»*, Львов, 15–18 нояб. 2017 г. / *Uniw. Jagielloński*; науч. ред. В. Нагирный. – Krakow, 2018. – Vol. 8. – С. 85–92.

24. *Белы, А.* Торвальд Кадрансан / А. Белы, В. Рыч // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т.; рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]*. – Мінск: БелЭн, 2001. – Т. 6. Кніга 1: Пузыны – Усая. – С. 516.

25. *Кузнецова, А. М.* Миссии латинской церкви: опыт христианского Запада и Центральная и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия / А. М. Кузнецова // *Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия* / Российская акад. наук. Ин-т славяноведения; отв. ред. Б. Н. Флора. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 35–59.

26. *Заяц, Ю. А.* Да праблемы распаўсюджвання хрысціянства на Беларусі / Ю. А. Заяц // *Матэрыялы па археалогіі Беларусі*. – 2013. – Вып. 24. Даследаванне сярэднявечных старажытнасцей Цэнтральнай Беларусі (памяці Ю. А. Заяца). – С. 12–17.

27. *Гацак, М.* Разрушители мифов: Торвальд Путешественник и крещение Полоцка [Электронный ресурс] / Максим Гацак // Сайт Крыніца.INFO. – Режим доступа: <https://krynica.info/ru/2016/07/19/razrushiteli-mifov-torvald-puteshestvennik-i-kreshhenie-polocka/>. – Дата доступа: 25.01.2022.

28. *Алексеев, Л. В.* Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры: в 2 кн. / Л. В. Алексеев; Ин-т археологии РАН. – М.: Наука, 2006. – Кн. 2. – 167 с.

(Дата подачі: 21.02.2022 г.)

A. I. Bagdanovich

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт, Мінск

A. Bogdanovich

Belarusian National Technical University, Minsk

УДК 94(41/99)

«ВЫПАДКОВЫЯ ЛЮДЗІ» У ПАЎСТАННІ 1863–1864 ГГ.

«RANDOM PEOPLE» IN THE UPRISING OF 1863–1864

У артыкуле апісваецца працэс уцягвання ў паўстанне 1863–1864 гг. прадстаўнікоў розных пластоў грамадства, якія не жадалі асабіста прымаць удзел у баявых дзеяннях. Людзей, addаных ідэі аднаўлення Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. і гатовых змагацца са зброяй у руках, у беларускіх губернях было няшмат. Паўстанцы імкнуліся папоўніць кадравы голод «выпадковымі людзьмі», гэта значыць тымі, каго ўцягнулі ў паўстанне падманам, шантажом або запалохваннем. З прычыны гэтага баявыя якасці шматлікіх атрадаў былі вельмі нізкімі, што стала адной з важных прычын паразы.

Ключавыя словы: Польшча; Літва; Беларусь; паўстанне; выпадковыя людзі; Канстанцін Каліноўскі; Літоўскі правінцыйны камітэт; Цэнтральны нацыянальны камітэт; царскае войска.

The article describes the process of involvement in the uprising of 1863–1864 representatives of various classes of society who did not want personally take part in hostilities. There were few people in the Belarusian provinces who were committed to the idea of restoring Rzeczpospolita in 1772 and were ready to fight with arms. Therefore, the “personnel shortage” was sought to be blocked by “random people”, that is, those who were involved in the uprising by deception, blackmail or intimidation. As a result, the fighting qualities of many detachments were extremely low, which was one of the important reasons for the defeat.

Keywords: Poland; Lithuania; Belarus; insurrection; random people; Konstantin Kalinovsky; Lithuanian Provincial Committee; Central National Committee; royal army.

У беларускай і расійскай гістарыяграфіі вялікая ўвага надаецца прычынам паражэння паўстання 1863–1864 гг. у Польшчы, Літве і Беларусі. Сярод іх вылучаюцца наступныя:

1. Адсутнасць адзінства ў кіруючых колах паўстання, супярэчнасці паміж Цэнтральным нацыянальным камітэтам і Літоўскім правінцыйным камітэтам. Адхіленне «чырвоных» ад кіраўніцтва ЛПК і захоп улады ў кіраўніцтве паўстаннем «белымі», якія імкнуліся не дапусціць яго перарастання ў шырокамаштабную сялянскую рэвалюцыю [1, с. 237].

2. Абмежаваная праграма паўстання – патрабаванне адраджэння Рэчы Паспалітай, выключыла магчымасць шырокага ўдзелу ў паўстанні сялян Беларусі і Літвы, для якіх асноўны лозунг польскіх дваран-рэвалюцыянераў быў зусім чужым.

3. Адсутнасць падтрымкі сярод рускай ліберальна-дэмакратычнай грамадскасці, у якой асноўны лозунг паўстання выклікаў неразуменне і неўхваленне. Таму намаганні «Зямлі і волі» адначасова падняць усерасійскае сялянскае паўстанне не ўвянчаліся поспехам [1, с. 238].

4. Не апраўдаліся і спадзяванні кіраўнікоў паўстання на ваенную дапамогу заходніх дзяржаў. У супрацьстаянні з кадравым расійскім войскам паўстанцы былі асуджаныя на паражэнне: у Беларусі і Літве налічвалася каля 15 тысяч паўстанцаў, па сутнасці, грамадзянскіх асоб, многія з якіх упершыню ўзялі ў рукі зброю. Ім супрацьстаяла рэгулярнае войска, якое складалася з 318 рот салдат (каля 63 600 чалавек), 48 эскадронаў кавалерыі (каля 9600 чалавек), 18 казачых сотняў і 120 палявых гармат [1, с. 239].

5. Важнай перадумовай паразы стала тое, што аграрная рэформа 1861 г. не толькі не зняла, а нават пагоршыла класавыя супярэчнасці паміж сялянамі (па перавазе праваслаўнымі) і мясцовымі памешчыкам (пераважна каталікамі). Гэтым скарысталася праваслаўная царква, якая актыўна распаўсюджвала чуткі аб тым, што польскія памешчыкі паўсталі супраць цара, каб зноў аднавіць прыгон.

6. Велізарны ўплыў на няўдзел сялян у паўстанні аказалі змены ў рэформе 19 лютага 1861 г., прапанаваныя М. М. Мураўёвым і зацверджаныя царом, для беларускіх і літоўскіх губерняў. Яны істотна аблегчылі рабаўніцкія ўмовы выхаду з прыгоннай залежнасці [1, с. 240].

Аднак гэты пералік прычын паразы паўстання, на наш погляд, павінен быць папоўнены яшчэ адной важнай прычынай – гэта «выпадковыя людзі» у шэрагах паўстанцаў, якія аказалі істотны ўплыў на ход і вынікі паўстання.

«Выпадковыя людзі» – гэта тыя, хто апынуўся ў шэрагах паўстанцаў праз падман і пагрозы з боку камандзіраў атрадаў. Таму значная частка паўстанцкіх атрадаў пры сутыкненні з рэгулярным войскам і нават з сялянскім апалчэннем проста разбегалася. У дадзеным артыкуле на аснове аналізу архіўных матэрыялаў мы паспрабуем паказаць, што гэты чыннік з’яўляецца адным з найважных, з тых што аказалі значны ўплыў на ход і вынікі паўстання.

Архіўныя дакументы сведчаць, што ў паўстанне імкнуліся прыцягнуць маладых людзей без жыццёвага вопыту, але з моцным здароўем і нерастрачанымі сіламі, неабходнымі для барацьбы. Напрыклад, жыхару мястэчка Асвея мяшчаніну Івану Паліеўскаму ў 1863 г. было ўсяго 14 гадоў. 17 красавіка 1863 г. яго наведаў знаёмы фельчар Вінцэнт Кандратовіч, які раней займаў у яго 30 капеек срэбрам. Кандратовіч сказаў, што з’яжджае да бацькі ў вёску і не толькі хоча аддаць яму доўг, але і падарыць асабістыя рэчы па сяброўстве і прапанаваў зайсці да яго дадому. Паліеўскі пагадзіўся. Прыйшоўшы дамоў, да фельчара, юнак убачыў, там пяцёра ўзброеных і апрапанутых па-паходнаму чалавек, у двары стаялі два нечым нагружаныя вазы, запрэжаныя дзвюма парамі коней. Кандратовіч адразу прапанаваў хлопцу паехаць з ім, а калі той адмовіўся, яго прымусілі сесці за фурмана на адзін з вазоў, не даўшы яму нават развітацца з бацькам. У лесе яны размясціліся на адпачынак, падчас якога да іх сталі падыходзіць і пад’язджаць групы паўстанцаў. Неўзабаве іх сабралася чалавек 50. Затым было запалена вялікае вогнішча, з вазоў дасталі гарэлку і закуску, а Івана Паліеўскага адправілі збіраць дровы. Гэты момант ён выкарыстоўваў для ўцёкаў. Падлетак вярнуўся ў Лісн, дзе здаўся ўладам [2].

22 красавіка 1863 г. памочнік рэгістратара Палаты дзяржаўных маёмасцяў Баляслаў Вічульскі (25 гадоў) вырашыў прагуляцца па Магілёўскім тракце па дарозе на службу. Падчас прагулкі ён сустрэў двух неведомых узброеных людзей, якія з дапамогай пагроз прымусілі яго пайсці з ім ў лес, каб далучыцца да паўстанцаў. Разам з іх атрадам Баляслаў блукаў па лесе 6 дзён. Потым паслаўшыся на дрэннае самаадчуванне і няўменне абыходзіцца са зброяй, сышоў з атрада і накіраваўся ў Віцебск. Аднак па дарозе быў схоплены сялянамі і перададзены ўладам.

Менскі мешчанін Міхась Міхайлавіч Дабрыкевіч (на момант паўстання яму было 20 гадоў), добраахвотна здаўся ўладам 28 красавіка 1863 г.

У прысутнасці Аршанскай следчай камісіі ён паказаў, што, знаходзячыся ў Віцебску ў гасцях у музыканта Кіцынскага 23 красавіка 1863 г., быў запрошаны невядомым яму спадаром па прозвішчы Валодзка паехаць да яго ў маёнтак для перапісвання нот. Па дарозе за станцыяй Дыманава іх нагналі 5 узброеных чалавек, з якімі Валодзка прывітаўся і адразу сказаў Дабрыкевічу, што падманам вывез яго з Віцебску і той разам з імі павінен ісці ў паўстанне. Калі Дабрыкевіч пачаў прасіць яго адпусціць, Валодзка засмяўся і пачаставаў яго гарэлкай. Калі іхняя група на дарозе сустрэла салдат, Дабрыкевіч хацеў бегчы да іх, але паўстанцы спынілі яго, пагражаючы забіць. Пад вечар яны прыбылі ў атрад з 15 чалавек. Дабрыкевіч прабываў у атрадзе тыдзень, а затым уцёк.

Дваранін Іван Вікенцьевіч Вайцэхоўскі (19 гадоў на момант паўстання) добраахвотна вярнуўся з «шайкі мяцежнікаў» і паказаў аршанскай следчай камісіі ўсё, што даведаўся пра паўстанне, 25 красавіка каля Бабінавічаў з'явіўся атрад паўстанцаў. 28 красавіка ў іх маёнтак на конях прыехалі два ўзброеныя інсургенты. Заўважыўшы іх набліжэнне, браты Івана Вайцэхоўскага ўцяклі ў лес, а калі ён з той жа мэтай выбег на двор, яго схапілі і пад пагрозай зброі прымусілі рушыць услед за імі. Інсургенты прывялі яго ў атрад, дзе малады чалавек прабываў паўтара дня, потым, улучыўшы зручны момант, збег і вярнуўся дадому [3].

Узяты пасля разгрому паўстанцкага атрада каля маёнтка Пагосцішча паранены дваранін Мікалай Фёдаравіч Плавінскі (ва ўзросце 24 гадоў) на допыце ў прысутнасці Віцебскай следчай камісіі паказаў, што 22 красавіка 1863 г. ён адправіўся да суседзяў – братоў Антонія і Юльяна Гурко. У іх было шмат гасцей і Плавінскаму казалі, што ўсе яны збіраюцца на паляванне, яго таксама запрасілі ўзяць удзел. Той пагадзіўся. Мікалаю далі стрэльбу і папрасілі пачакаць.

Увечары адзін з гасцей затрубіў у рог, і да сядзібы выйшла каля 30 чалавек узброеных людзей з бліжэйшага лесу. Адразу ж запрэглі коней і склалі ў вазы зброю, боепрыпасы, прадукты харчавання, гарэлку. Потым строем пайшлі ў мястэчка Бабінавічы. Камандаваў гэтым «паляваннем» нехта Каткоў. У рэшце рэшт, Мікалай здагадаўся, што гэта не паляванне, а паўстанцкі атрад, з якога ён адразу пачаў прасіць яго адпусціць. Аднак яго не адпусцілі.

Атрад накіраваўся ў Бабінавічы, дзе Каткоў і ягоныя саўдзельнікі жорстка збілі (а можа, і забілі – з паказанняў Плавінскага гэта не зразумела) гараднічага і забралі ў яго асабістую зброю. Пасля гэтага выпадку Плавінскі зноў пачаў прасіць звольніць яго з атрада, але беспаспяхова. Такім чынам, ён блукаў па лясках разам з паўстанцамі, пакуль атрад не заспеў зняначку салдаты і сяляне-апалчэнцы каля вёскі Пагосцішча. У разгар бою Плавінскі разам з большай паловай атрада кінуўся ў раку, каб пераплысці яе і ўцячы, але, ужо на другім беразе, яму ў сцягну трапіла куля і так ён апынуўся ў палоне [4].

Дваранін Мсціслаўскага павета Осіп Кузьміч Кавалеўскі (пад час паўстання яму было 18 гадоў) таксама падманам быў уцягнуты ў мяцеж. У сваіх паказаннях Чэрыкаўскай следчай камісіі, ён паведаміў, што падчас начлегаў іх паўстанцкага атрада студэнты Горы-Горацкага земляробчага інстытута ставілі вакол лагера варту, каб ніхто не збег [5]. Верагодна, яны былі самымі надзейнымі з паўстанцаў, адданымі ідэалам паўстання, але магчыма іх надзейнасць тлумачыцца тым фактам, што прыблізна ў гэты ж час 24 красавіка іх таварышы далучыліся да атрада Людвіка Звяждоўскага і разам з ім ажыццяўлялі захоп горада Горкі. Падчас захопу быў разгромлены гарнізон, абрабавана казначэйства і цэйхгаўз, спалена каля 30 дамоў і паштовая кантора, у выніку бітвы з абодвух бакоў загінула 25 чалавек. Таму тыя са студэнтаў, хто далучыўся да паўстання, ужо не маглі разлічваць на літасць і мелі намер ісці да канца [6].

У фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі захоўваецца скарга арандатара фальварку Сенчыцы Пінскага павета Антонія Кандратавіча Лявіцкага павятоваму ваеннаму начальніку палкоўніку Вярхоўскаму, дзе гаворыцца аб тым, што 22 чэрвеня 1863 г. паўстанцы уварваліся ў яго маёнтак і пачалі яго рабаваць. Яны ўзялі коней і два вазы, куды нагрузілі некалькі чвэрцяў аўса, вынеслі з кухні рондаль і іншую маёмасць, больш за тое, схпілі ў двары сына Нікадзіма (16 гадоў) і пляменніка Уладзіслава Лявіцкага і пацягнулі іх з сабой разам з нарабаванай маёмасцю [7].

13 лютага 1863 г. атрад Рамана Рагінскага захапіў Пружаны, дзе разрабаваў мясцовае казначэйства, там аказалася 10 808 рублёў, разброіў мясцовую ваенную каманду і атрымаў такім чынам 200 карабінаў і 1720 патронаў, але істотна папоўніць асабісты склад жыхарамі Пружан не удалося. Нават дзесяць зняволеных, якія былі выпушчаны паўстанцамі з мясцовай турмы, не захацелі ўступіць у іх рады. Больш за тое ў Пружанах дзейнічала падпольная паўстанцкая арганізацыя, у склад якой уваходзілі павятовы маршалак дваранства, казначэй, спраўнік, гараднічы, суддзя і цэлы шэраг іншых чыноўнікаў. Тым не менш ніводны з іх да паўстання не далучыўся. Паўстанцамі пажадалі стаць толькі тыя з пружанцаў, на кім была кроў і якія ўжо не маглі разлічваць на літасць з боку ўладаў.

У атрад добраахвотна запісаліся двое жыхароў Пружан: бухгалтар казначэйства Стравінскі, які нанёс удар шашкай па галаве салдату мясцовай інваліднай каманды, і пісар павятовага суда Глябовіч, які стрэлам у горла забіў радавога Калеснікава. Рагінскі таксама сілай «увёў у мяцеж» мясцовых дваран братаў Франца і Аляксандра Пульхоўскіх і двараніна Брэсцкага павета Малёўскага, якія, праўда, збеглі з атрада той жа ноччу [8, с. 38].

Пасля сыходу атрада ў Пружанах быў пакінуты цяжкапаранены дваранін Ціт Самульскі, які пасля выздараўлення разгарнуў актыўную дзейнасць па вярбоўцы мясцовых чыноўнікаў. Прычым вярбоўка ажыццяўлялася непас-

рэдна ў саміх дзяржаўных установах па месцы іх службы. Такім чынам, яму ўдалося наwerbаваць 40 чалавек [8, с. 40].

З прыведзеных вышэй фактаў бачна, што ў шэрагі паўстанцаў была ўцягнута вялікая колькасць «выпадковых людзей». Кагосьці залучылі сілком, кагосьці падманам, хтосьці, знаходзячыся ў атрадзе, спачуваў ідэалам паўстання, але маральна не быў гатоў ваяваць за іх са зброяй у руках. Таму бітвы паміж паўстаўшымі і войскамі далёка не былі старонкамі баявой славы. І гэта пацвярджаюць шматлікія дакументы архіўных фондаў.

Прыстаў першага стана Дрысенскага павета І. Ф. Папоў напісаў у сваім рапарце для Дрысенскага земскага суда, што 25 красавіка 1863 г. каля карчмы ў вёсцы Чарапеціца рота салдат пад камандаваннем капітана Пратапопава і дзевяць казакоў атакавалі паўстанцкі атрад. Адбыўся кароткі бой у выніку, якога загінула 12 паўстанцаў, астатнія разбегліся па лесе. Салдаты захапілі ўвесь абоз, дзе былі зброя, боепрыпасы, прадукты харчавання. З боку вайскоўцаў адзін салдат быў забіты, адзін паранены [9].

Аршанскі павятовы спраўнік Валяр'ян Філіповіч Савіцкі ў сваім рапарце магілёўскаму грамадзянскаму губернатару так апісвае сутычку войскаў з інсургентамі каля вёскі Пагосцішча. 6 красавіка 1863 г. на чале атрада ў 50 ніжніх чыноў ён наблізіўся да фальварка, які належаў міравому пасярэдніку Антонію Піюру. Па дадзеных разведкі, там знаходзіўся атрад колькасцю ў 60 інсургентаў. Салдаты патаемна наблізіліся да фальварку і акружылі яго. Калі паўстанцы гэта заўважылі, то стоўпіліся каля ганка сядзібы і далі адзін злітны залп, а пасля кінуліся бегчы праз сад да ракі з мэтай пераплысці яе і выратавацца. Пры гэтым яны працягвалі адстрэльвацца. Стреляніна доўжылася 15 хвілін, потым спіхла. Спраўнік сабраў салдат, якія рассыпаліся «ў стралкі», і загадаў ім пачаць штыкавую атаку. У выніку палова мяцежнікаў, пакідаўшы зброю ў раку, здаліся. Астатнія паспрабавалі выратавацца ўплаў (на супрацьлеглым беразе рос лес). Чалавек дзевяць змаглі гэта зрабіць, аднак шмат хто патануў. У выніку бітвы шасцёра паўстанцаў былі забітыя, трое параненыя, 21 чалавек здаліся ў палон. Страты другога боку былі такія: трое салдат лёгка паранены, забіта двое сялян-апалчэнцаў [10].

7 красавіка 1863 г. каля мястэчка Налібокі адбыўся сапраўдны бой паміж Стараінгерманландскім пяхотным палком і вялікім атрадам паўстанцаў пад камандаваннем Адама Пуслоўскага, які скончыўся з разгромным лікам для апошняга. Салдаты акружылі лагер інсургентаў, пачалася перастрэлка, якая доўжылася дзве гадзіны. Паўстанцы не вытрымалі напору і разбегліся, пакінуўшы на месцы 60 забітых. Падчас уцёкаў астаткаў атрада салдаты захапілі ў палон 40 чалавек. Пры гэтым сярод салдат страт амаль не было, усяго адзін лёгка паранены [11].

Такім чынам, баявыя якасці паўстанцкіх атрадаў былі надзвычай нізкімі. Вельмі рэдка ім атрымлівалася аказаць сур'ёзны супраціў царскім войскам

і сялянам-апалчэнцам. Амаль заўсёды іх заставалі знянацку і практычна заўсёды яны разбягаліся, кідаючы зброю, абоз параненых і дзясяткамі трапляючы ў палон. Пры гэтым страты ў царскіх войсках былі нязначнымі. Прычына нізкіх баявых якасцей паўстанцкіх атрадаў была не толькі ў тым, што яны былі сфарміраваны пераважна з цывільных людзей, якія не мелі ніякай баявой вывучкі, але і ў тым, што многія з паўстанцаў трапілі ў атрады з дапамогай падману, шантажу або прымусу, былі «выпадковымі людзьмі», а значыць, мелі нізкую матывацыю.

Важным чыннікам паразы паўстання 1863 г. было тое, што ў складзе паўстанцкіх атрадаў было шмат ненадзейных людзей, якія па розных прычынах не жадалі ваяваць. Уцягванне выпадковых асоб у шэрагі паўстанцаў – тактычная і стратэгічная памылка кіраўнікоў атрадаў. У камандзіра, які спадзяецца на перамогу, павінны быць адважныя байцы, якія не здадуцца пры першых жа цяжкасцях і не ўцякуць пры першых жа стрэлах. Але ў кіраўнікоў паўстання такіх байцоў проста не хапала, і яны спрабавалі любым спосабам і найперш «выпадковымі людзьмі» папоўніць кадравы голад.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Гісторыя Беларусі: ў 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экоперспектива, 2000 – 2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі / М. Біч [і інш.]. – 2005. – 519 с.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 3046. Воп. 2. Спр. 1. Л. 39–40.
3. НГАБ. – Ф. 3046. Воп. 1. Спр. 1. Л. 67–80.
4. НГАБ. – Ф. 3046. Воп. 1. Спр. 1. Л. 81–89.
5. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 2. Спр. 126. Л. 40–44.
6. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 2. Спр. 12. Л. 67.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 1521. Воп. 1. Спр. 1. Л. 62.
8. Карпович, О. В. Рейд отряда Романа Рогинского по Беларуси зимой 1863 года / О. В. Карпович // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Серия А, Гуманитарные науки. – 2013. – № 1. – С. 37–41.
9. НГАБ. – Ф. 3046. Воп. 2. Спр. 1. Л. 36–37.
10. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 2. Спр. 12. Л. 91–97.
11. НГАБ. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1562. Л. 20–23.

(Дата падачы: 08.02.2022 г.)